

मुंबई येथील उच्च न्यायालयात
फौजदारी अपील्य अधिकार क्षेत्र
फौजदारी अपील क्रमांक 789 ऑफ 2004

महाराष्ट्र राज्य

.. अपीलकर्ता

विरुद्ध

शिवाजी जयसिंगराव पाटील

प्रतिवादी.. (मूळ आरोपी)

.....

- सुश्री संगीता ई. फड एपीपी - राज्य अपीलकर्त्यासाठी
- विजय किल्लेदार a/w सुमेध मोडक, प्रतिवादी (मूळ आरोपी) यांचे वकील

.....

कोरम : मिलिंद एन. जाधव, जे.

तारीख: जानेवारी ०२, २०२५

निर्णय:

1. अपीलकर्ता - राज्यासाठी विद्वान एपीपी सुश्री फड आणि प्रतिवादी - मूळ आरोपीचे विद्वान वकील श्री. किल्लेदार यांचे म्हणणे ऐकले.
2. हे अपील विशेष न्यायाधीश, सोलापूर यांनी २००२ च्या विशेष (एसीबी) प्रकरण क्रमांक १ मध्ये दिलेल्या दिनांक 08.03.2024 च्या निर्णय आणि आदेशातून उद्भवते. आरोपी - प्रतिवादीवर भ्रष्टाचार प्रतिबंधक अधिनियम, १९८८ च्या कलम ७, १३ (१) (डी) आणि १३ (२) अन्वये दंडनीय गुन्ह्यांसाठी खटला चालविण्यात आला (थोडक्यात 'उपरोक्त कायदा') आणि वरील गुन्ह्यांसाठी निर्दोष मुक्तता करण्यात आली. त्यामुळे संतप्त झालेल्या महाराष्ट्र शासनाने २५.०६.२००४ रोजी निर्दोष मुक्ततेविरोधात

फौजदारी अपील दाखल केले आहे. दिनांक १६.०६.२०१२ रोजी अपील दाखल करून घेण्यात आले. त्यावर २८.११.२०२४ आणि १२.१२.२०२४ रोजी अंतिम सुनावणी झाली.

3. अपिलाला जन्म देणारी संक्षिप्त माहिती पुढीलप्रमाणे :-

3.1. प्रतिवादी-आरोपी पंचायत समिती कुर्दुवाडी, ता.माढा, जिल्हा - सोलापूर येथील कार्यालयात सन २०००-२००१ मध्ये विस्तार अधिकारी म्हणून कार्यरत होते. तक्रारदार श्री. मारुती पाडुळे हे पंचायत समिती कुर्दुवाडीमध्ये सहाय्यक कनिष्ठ अभियंता म्हणून कार्यरत होते. फिर्यादी यांची पंचायत समिती, करमाळा येथे बदली करण्यात आली. अपूर्ण राहिलेली प्रलंबित कामे पूर्ण करण्यासाठी ११.०८.२००० च्या आदेशाने त्यांना पुन्हा कुर्दुवाडी येथे प्रतिनियुक्तीवर पाठविण्यात आले होते. तक्रारदाराने दिनांक २४.०८.२००० च्या पत्राद्वारे गटविकास अधिकारी, कुर्दुवाडी (थोडक्यात 'बीडीओ') यांना कामाची थकबाकी पूर्ण करण्यासाठी प्रलंबित कामांची कागदपत्रे सादर करण्याची विनंती केली होती. त्यानंतर तक्रारदाराच्या म्हणण्यानुसार, त्यांनी ०४.०१.२००१ पर्यंत सर्व प्रलंबित कामे पूर्ण केली आणि प्रतिवादी - आरोपींना कार्यमुक्तीपत्रासह पूर्णत्वाचा दाखला देण्याची विनंती केली. त्यांनी प्रतिवादीला विनंती केली की त्यांनी आपले रजा वेतन प्रमाणपत्र (थोडक्यात 'एलपीसी'साठी) आणि कामे पूर्ण झाल्याची सेवा नोंद पाठवावी कारण त्यांनी त्या कालावधीत वेतन घेतले नव्हते, ज्यामुळे ते काढणे शक्य होईल. फिर्यादी बीडीओ यांच्या म्हणण्यानुसार, कुर्दुवाडी यांनी त्यांना प्रतिवादीकडे जाऊन त्याच्या पडताळणीनंतर त्याच्याकडून कामाचे पूर्तता प्रमाणपत्र घेण्याचे आदेश दिले. दिनांक १२.०१.२००१ रोजी त्यांनी प्रतिवादीची भेट घेऊन काम पूर्ण झाल्याचा अहवाल सादर करण्याची विनंती केली असता प्रतिवादीने पूर्णत्वाचा दाखला देण्यासाठी त्याच्याकडे रु.२५,०००/- लाचेची मागणी केली. फिर्यादीनुसार, तो प्रतिवादीला दिनांक १६.०१.२००१ व दिनांक १८.०१.२००१ रोजी हीच विनंतीसाठी भेटला व २५,०००/- रुपयांची मागणी प्रतिवादीने पुन्हा एकदा दोन्ही तारखेला केली.

3.2. तक्रारदाराच्या म्हणण्यानुसार, त्याने लाचेची रक्कम देण्यास असमर्थता दर्शविली, परंतु वाटाघाटीनंतर प्रतिवादीने रु.15,000/- च्या रकमेवर सहमती दर्शविली. त्यानंतर ३०.०१.२००१ रोजी फिर्यादी यांनी बीडीओ शिवाजी पवार यांची भेट घेऊन त्यांना कार्यमुक्त करण्याची विनंती केली. बीडीओने पुन्हा एकदा प्रतिवादीला भेटण्यास आणि पूर्णत्वाचा दाखला घेण्यास सांगितले. तक्रारदार त्याच दिवशी तात्काळ प्रतिवादीला भेटला, परंतु प्रतिवादीने त्याच्याकडे पूर्णत्वाचा दाखला देण्यासाठी रु.15,000/- ची मागणी केली. त्यानंतर तक्रारदाराने ०७.०२.२००१ रोजी प्रतिवादीची भेट घेतली व दुसऱ्या दिवशी म्हणजे ०८.०२.२००१ रोजी भेटून रु.५,०००/- देण्यास सांगितल्यावर पुन्हा विनंती केली व पुढील सोमवारी रु.१०,०००/- ची शिल्लक रक्कम देण्यास सांगितले.

3.3. दिनांक 07.02.2001 रोजी फिर्यादी यांनी लाचलुचपत प्रतिबंधक विभागाच्या (थोडक्यात 'एसीबी') सोलापूर येथील कार्यालयात तक्रार दाखल केली. कायदेशीर औपचारिकता पूर्ण करून फिर्यादी यांना दिनांक ०८.०२.२००१ रोजी एसीबी कार्यालयात बोलावून रु.5,000/- ०८.०२.२००१ रोजी स्वतंत्र पंच साक्षीदाराला एसीबी कार्यालयात बोलावले होते. प्रतिवादींना भेटण्यापूर्वी एसीबी कार्यालयात पंच साक्षीदारांच्या उपस्थितीत सापळा पूर्व पंचनामा करण्यात आला. तक्रारदार आपल्यासोबत रु.१००/- मूल्याच्या ५० नोटा आणि रु.७५०/- रोख अशी ५,०००/- रुपयांची रक्कम (चिन्हांकित चलन) घेऊन गेल्याचे नमूद करण्यात आले आहे.

3.4. फिर्यादीनुसार, त्यानंतर तो 08.02.2001 रोजी प्रतिवादीला त्याच्या कार्यालयात भेटला तेव्हा प्रतिवादीने 5,000/- रुपये आणले आहेत का अशी विचारणा केली आणि जवळच्या 'सचिन उपहार गृह' नावाच्या कॅन्टीनमध्ये भेटण्यास सांगितले. सायंकाळी साडेपाचनंतर तक्रारदार आणि प्रतिवादी कॅन्टीनमध्ये भेटले जिथे सापळा रचला गेला.

3.5. फिर्यादी खटल्यानुसार, प्रतिवादी आणि तक्रारदार चहापिण्यासाठी भेटले, तक्रारदाराने लाचेची रक्कम भरली, प्रतिवादीने तक्रारदाराकडून ती स्वीकारली, त्यानंतर तक्रारदाराने कॅन्टीन कॅशियरला चहा पिण्यासाठी रु.10/- भरले आणि त्यानंतर एसीबीच्या छापा पथकाला माहिती दिली, ज्यांनी प्रतिवादीला तात्काळ पकडले आणि सविस्तर सापळा पंचनामा केला. फिर्यादीनुसार, प्रतिवादीच्या हात आणि बोटांमध्ये एसीबीने ५,०००/- रुपयांच्या चलनी नोटांवर लावलेल्या अँथ्रेसीन पावडरचे अंश दिसून आले, जे प्रतिवादीने स्वीकारले. मात्र, सापळा पंचनाम्यात तक्रारदाराकडून वसूल करण्यात आलेली स्वतंत्र रक्कम रु.७५०/- असल्याचे निष्पन्न झाले.

3.6. या प्रकरणी राज्य सरकारच्या वतीने कुर्दुवाडी पोलिस ठाण्यात तक्रार दाखल करण्यात आली असून २००१ चा गुन्हा क्रमांक ०४ हा गुन्हा दाखल करण्यात आला आहे. साक्षीदारांचे जबाब नोंदवून तपास करण्यात आला. सक्षम प्राधिकरणाकडून मंजूरी आदेश प्राप्त झाल्यानंतर प्रतिवादीविरुद्ध आरोपपत्र दाखल करण्यात आले.

3.7. निशाणी-४ च्या खाली वरील गुन्ह्यांसाठी आरोप निश्चित करण्यात आले. प्रतिवादी-आरोपीने निर्दोष असल्याचे सांगितले. खटला चालवण्यात आला, पुरावे देण्यात आले, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम ३१३ अन्वये (थोडक्यात 'सीआरपीसी') आरोपींचा जबाब नोंदविण्यात आला आणि त्यानुसार ०८.०३.२००४ च्या निर्णयाद्वारे प्रतिवादीची निर्दोष मुक्तता करण्यात आली.

4. प्रतिवादी - आरोपीचा दोष घरी आणण्यासाठी, सरकारी पक्षाने चार (४) साक्षीदारांचे पुरावे सादर केले, तर प्रतिवादी - आरोपीने त्याच्या बचावात तीन (३) साक्षीदारांचे पुरावे दिले.

5. सरकारी पक्षाने पीडब्ल्यू -1 मंजूरी देणारे अधिकारी म्हणजेच श्री. भीमसेन नाईक, निशाणी-०८, पीडब्ल्यू-२ तक्रारदार श्री. मारुती पाडुळे निशाणी-११ प्रमाणे, श्री. दिनेश

बुक्का - पंच साक्षीदार सापळा पूर्व व सापळानंतरचे पंचनामे निशाणी - २३ ते २५ सिद्ध करण्यासाठी पीडब्ल्यू-३ म्हणून आणि पीडब्ल्यू-४ निशाणी -३६ खाली श्री. दिलीप पानसे - तपास अधिकारी (आय.ओ.) यांची तपासणी केली

6. प्रतिवादी-आरोपींनी डीडब्ल्यू-1, बीडीओ, शिवाजी पवार यांची निशाणी-45 प्रमाणे, सुरेश कुंभार आणि लक्ष्मण गलगुंडे हे प्रतिवादी कार्यालयात कार्यरत आहेत. त्यांना अनुक्रमे निशाणी-५२ आणि निशाणी-५३ च्या खाली डीडब्ल्यू-२ आणि डीडब्ल्यू-३ म्हणून तपासणी केली.

7. फिर्यादी पक्षाने आपल्या खटल्याच्या समर्थनार्थ अनेक कागदपत्रांचा आधार घेतला जो विद्वान एपीपीने माझ्यासमोर संदर्भीला आहे आणि प्रतिवादीची निर्दोष मुक्तता करण्याच्या निर्णयाला आव्हान देत आहे. निशाणी-९ खालील मंजूरी आदेश, तक्रारदाराने निशाणी-१७ खाली एसीबीकडे दाखल केलेली ०७.०२.२००१ रोजीची तक्रार, निशाणी-२४ व २५ खाली सापळा पूर्व व सापळा पंचनामे, निशाणी-२६ खालील संबंधित कागदपत्रांचे अतिरिक्त पंचनामे आणि निशाणी-२८ च्या खाली अटक पंचनामा तसेच पीडब्ल्यू-१ ते पीडब्ल्यू-४ आणि डीडब्ल्यू-१ ते डीडब्ल्यू-३ अशी साक्ष दिली आहे. त्याऐवजी प्रतिवादीचे विद्वान वकील श्री. किल्लेदार यांनीही अन्विक्षा न्यायालयाने पुराव्यानिशी सादर केलेल्या वरील कागदपत्रांचा उल्लेख केला आहे, परंतु प्रतिवादीच्या बचावाच्या समर्थनार्थ.

8. निशाणी-९ हा मंजूरी प्राधिकरणाने जारी केलेला मंजूरी आदेश आहे, असे 'एपीपी' फड यांनी सादर केले. ती सादर करेल की मंजूरी प्राधिकरणाची पीडब्ल्यू -1 म्हणून तपासणी केली जाते आणि जेव्हा त्याची साक्ष पाहिली जाते तेव्हा त्याने नमूद केले आहे की वैधानिक अधिकारी म्हणून त्याला प्रतिवादीवर खटला चालविण्यास परवानगी देण्यासाठी एसीबी कार्यालयाकडून कागदपत्रे मिळाली, त्याने सादर केलेली सर्व

कागदपत्रे आणि अहवाल पाहिले आहेत आणि त्यानंतर या निष्कर्षावर पोहोचले आहे की मंजूरी देण्यासाठी पुरेसे पुरावे आहेत.

8.1. त्यानुसार मंजूरी दिली जाते, असे त्या सादर करतील. त्या वेळी सोलापूर जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी भीमसेन नाईक यांची स्वाक्षरी असलेल्या मंजूरी आदेशावर स्वाक्षरी आहे. उलटतपासणीत मंजूरी आदेशाची टाईप केलेली प्रारूप प्रत मिळाली आहे का किंवा मंजूरी देण्यापूर्वी त्याने आपले मन लागू केले आहे का, असे अनेक प्रश्न मंजूरी प्राधिकरणाला विचारले जात असले, तरी त्यांनी या प्रश्नांची उत्तरे देत आपण त्याचा अभ्यास करून आदेश मंजूरीवर स्वाक्षरी केल्याचे नमूद केले आहे. ती सादर करेल कायद्यानुसार नेमणूक आणि काढून टाकणारे प्राधिकरण असलेल्या पीडब्ल्यू-१ च्या स्वाक्षरीने सहा पानांचा हा सविस्तर आदेश आहे.

8.2. पुढे, ती सादर करेल की पीडब्ल्यू -2 तक्रारदाराची साक्ष हा या प्रकरणातील सर्वात महत्वाचा पुरावा आहे जो फिर्यादीचे प्रकरण सिद्ध करतो आणि म्हणूनच त्याचे योग्य परिप्रेक्ष्यात मूल्यमापन करणे आवश्यक आहे. ती सादर करेल की पीडब्ल्यू -2 चा पुरावा त्याच्याकडून लाच स्वीकारल्याचा प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार म्हणून थेट पुरावा आहे जो प्रतिवादीकडून जप्त केला जातो. त्यांच्या सर तपासणीकडे माझे लक्ष वेधून त्या सादर करतील की, तक्रारदारांनी पंचायत समिती, कुर्डुवाडी येथे प्रतिनियुक्तीवरील आपल्या कर्तव्याचा व कामाचा सविस्तर लेखाजोखा दिला आहे. करमाळा येथील बीडीओ यांनी दिलेल्या दिनांक १९.०८.२००० च्या मंजूरी आदेशानुसार तक्रारदाराने पत्राद्वारे पूर्ण करावयाच्या सर्व अपूर्ण कामांचा तपशील मागविला आहे. 24.08.2000 बीडीओ, कुर्डुवाडी येथे, जे निशाणी -12 च्या खाली पुराव्यात चिन्हांकित आहे. प्रलंबित कामांच्या सर्व नोंदी व फाईल्स प्राप्त झाल्यानंतर तक्रारदाराने दिनांक ०४.०९.२००१ पर्यंत ते पूर्ण केले व त्यानंतर ०५.०९.२००१ रोजी बीडीओ कुर्डुवाडी यांना पत्र पाठवून काम पूर्णत्वाचा दाखला व कार्यमुक्तीपत्र मागितले जेणेकरून ते पंचायत समिती, करमाळा येथे पुन्हा

कामावर रुजू होऊ शकतील. प्रवास भत्ता आणि महागाई भत्त्याच्या तपशीलासह आपले एलपीसी आणि सर्व्हिस बुक पाठविण्याची विनंती ही त्यांनी केली जेणेकरून ते आपला पगार आणि हक्काच्या खर्चाचा दावा करू शकतील.

8.3. ती सादर करणार की, तक्रारदाराला वेतन किंवा कार्यमुक्तीचे पत्र मिळाले नाही त्यामुळे, त्यांनी कुर्डुवाडी येथील बीडीओ यांनी बोलावून त्यांच्याकडून प्रलंबित कामे पूर्ण झाल्याचा अहवाल सादर करायचा असल्याने त्यांना भेटण्यास सांगितले. ती सादर करेल की तक्रारदार 09.01.2001 रोजी प्रतिवादीला भेटला, 12.01.2001, 16.01.2001, 18.01.2001, 30.01.2001, 07.02.2001 आणि 08.02.2001 बीडीओ, कुर्डुवाडी यांनी त्यांना कळवले की प्रतिवादीकडून अहवाल प्राप्त झाल्याशिवाय त्यांना कामे पूर्णत्वाचा दाखला देणे शक्य नाही.

8.4. ती सादर करेल की, प्रतिवादीने 12.01.2001 रोजी पहिल्यांदा तक्रारदाराकडे रु.25,000/- ची प्रारंभिक मागणी केली होती. त्यावेळी तक्रारदाराने ही रक्कम देण्यास असमर्थता दर्शविली होती, परंतु १८.०१.२००१ रोजी जेव्हा तो प्रतिवादीला भेटला तेव्हा त्याला १५,०००/- रुपये देण्यास सांगण्यात आले. जेव्हा तक्रारदाराने ही रक्कम देण्यास असमर्थता दर्शविली तेव्हा. प्रतिवादी निर्धास्त होता, परंतु 30.01.2001 रोजी, प्रतिवादीने तक्रारदाराला रु.१५,०००/- पैकी रु.५,०००/- भरावे व उर्वरित रु.१०,०००/- नंतर भरता येईल.

8.5. तक्रारदार 07.02.2000 रोजी प्रतिवादीला भेटला तेव्हा त्याने दुसऱ्या दिवशी म्हणजे 08.02.2001 रोजी रु.5,000/- आणि नंतर रु.10,000/- ची शिल्लक रक्कम भरण्यास सांगितले. अशा प्रकारे ती सादर करेल की प्रतिवादीने तक्रारदारास वर नमूद केल्याप्रमाणे पूर्णत्वाचा दाखला देण्यासाठी लाचेची रक्कम भरण्याची चार मागण्या

केल्या. वरील घडामोडींमुळे तक्रारदाराला 07.02.2001 रोजी तक्रार दाखल करण्यास भाग पाडले.

8.6. पुढे त्या सादर करतील की पीडब्ल्यू-2 तक्रारदाराचा जबाब, कायद्याची योग्य प्रक्रिया आणि सापळा पंचनामा करून एसीबीने केलेला सापळापूर्व पंचनामा स्पष्टपणे स्थापित करतात की, सापळा पूर्व पंचनाम्याच्या टप्प्यात ज्या रु.५,०००/- च्या 'चलनी नोटा' ज्यांना अँथ्रेसीन पावडर लावण्यात आली होत्या, त्या नोटा तक्रारदाराकडून स्वीकारल्यानंतर प्रतिवादीकडून जप्त करण्यात आल्या आहेत.

८.७. ती घटनास्थळ 'सचिन उपहार गृह' असल्याचे सांगायची जिथे तक्रारदार; पंच साक्षीदार क्रमांक १ म्हणजेच पीडब्ल्यू-३ आणि प्रतिवादी - आरोपी चहा पिण्यासाठी समोरासमोर बसले होते, तेव्हा प्रतिवादीने मराठी भाषेत तक्रारदाराला रु.५,०००/- ची रक्कम देण्यास सांगितले आणि त्या वेळी तक्रारदाराने ती रक्कम त्याच्या कडे सुपूर्द केली आणि त्याने ती आपल्या वॉच पॉकेटमध्ये ठेवली. त्यानंतर तक्रारदाराने कॅन्टीन कॅशियरला १०/- रुपयांचे चहाचे बिल भरले आणि कॅन्टीनच्या बाहेर थांबलेल्या एसीबीच्या पथकाला याची माहिती दिली आणि प्रतिवादीला त्याच्या हातातून आणि बोटांतून चिन्हांकित 'चलनी नोटा' आणि अँथ्रेसीन पावडरच्या खुणा सह पकडण्यात आले. सापळा पंचनामा करून दुसऱ्या दिवशी एसीबीने प्रतिवादीविरोधात तक्रार दाखल केली.

8.8. अशा प्रकारे ती सादर करेल की प्रतिवादीने तक्रारदाराकडून रु.15,000/- पैकी 5,000/- रुपये मागितले आहेत आणि या कायद्यांतर्गत खटला चालविण्यास पात्र आहे या सर्व वाजवी संशयापलीकडे फिर्यादीने सिद्ध केलेले हे खुले आणि बंद प्रकरण आहे.

८.९. त्या असे सादर करतील की, तक्रारदाराने त्याला सुपूर्द केलेली रु.५,०००/- ची रक्कम ही ०७.०१.२००१ रोजी झालेल्या 'नटरंगी नार' या मराठी प्रयोगाच्या तिकिटांची रक्कम

होती , ज्याच्या संदर्भात प्रतिवादीने तक्रारदाराला जनतेला तिकिटे विकण्यासाठी तिकीट पुस्तिका दिल्या होत्या असा बचाव करून प्रतिवादीने मान्यता प्राधिकरणाद्वारे मंजूरी देण्यास आव्हान दिले होते, आणि रु.५०००/- ही तिकिटांची विक्री झालेली रक्कम होती जी तक्रारदाराने त्याला सुपूर्द केली.

8.10. फिर्यादीने सर्व प्रलंबित कामे पूर्ण केली, त्यामुळे त्यांची कुडुवाडी येथे प्रतिनियुक्तीवर बदली झाली आणि त्यानंतरच त्यांनी पूर्णत्वाचा दाखला मागितला, अशी कबुली दिल्याने फिर्यादीचा खटला ग्राह्य धरण्याजोगा आहे. ही वस्तुस्थिती निर्विवाद असली तरी काम पूर्ण करण्याच्या बाबतीत बचाव पक्षाने आपल्या साक्षीदारांमार्फत हे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला आहे की, तक्रारदार रुजू झाले नाहीत आणि प्रलंबित कामे पूर्ण केली नाहीत आणि केवळ प्रतिवादी आणि बीडीओ, कुडुवाडी यांना जाळ्यात अडकविण्यासाठी त्यांनी खोटा गुन्हा दाखल केला. रु.५,०००/- ची लाच स्वीकारल्याच्या प्रत्यक्ष घटनेचा स्वतंत्र साक्षीदार असलेल्या पीडब्ल्यू-३ ने पीडब्ल्यू-२ च्या पुराव्याला दुजोरा दिला आहे. निशाणी-२४ व निशाणी-२५ च्या खाली सापळापूर्व व सापळोत्तर पंचनामे करून तक्रारदाराकडून सापळापूर्व पंचनामा व सापळापळोत्तर पंचनाम्याची रक्कम सारखीच होती (रु.७५८/-) असा बचाव पक्षाचा युक्तिवाद अक्षरशः सिद्ध होईल, जेव्हा पीडब्ल्यू-२ चे प्रकरण असे होते की त्याने प्रतिवादीसोबत कॅन्टीनमध्ये चहा घेतल्यानंतर या रकमेपैकी रु.१०/- भरले होते. ती असे म्हणेल की अभ्यासू अन्विक्षा न्यायालयाने अभियोजन खटल्याचे योग्य मूल्यमापन केले नाही आणि म्हणूनच सध्याच्या अपीलात या न्यायालयाने वरील पुराव्यांचे पुनर्मूल्यांकन करण्याच्या आधारावर आक्षेपार्ह निकालाचा पुनर्विचार करणे आवश्यक आहे.

8.11. फिर्यादी खटल्याच्या समर्थनार्थ तिने सर्वोच्च न्यायालयाच्या खालील निर्णयांचा संदर्भ दिला आहे आणि त्यावर विश्वास ठेवला आहे :-

(१) सी.एस. कृष्णमूर्ती विरुद्ध कर्नाटक राज्य ; AIR 2005 Supreme Court 2790

(२) नीरज दत्ता विरुद्ध राज्य (सरकार) एनसीटी दिल्ली) AIR Online 2022 SC 1160 ; आणि

(३) कर्नाटक राज्य विरुद्ध चंद्रशा 2024 INSC 899.

8.12. ती सध्याच्या प्रकरणात त्या मंजूरीआदेशाचा युक्तिवाद अर्थपूर्ण क्रमाने करेल. ती सादर करेल की हे पुरेसे स्पष्ट आहे आणि स्पष्टपणे दर्शविते की मंजूरी प्राधिकरणाने प्रतिवादीविरुद्धच्या खटल्याचा विचार केला आहे जो त्यामध्ये तपशीलवार नमूद केला आहे. सी. एस. कृष्णमूर्ती (पहिली सुप्रा) यांच्या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, केवळ औपचारिक पुरावे प्राधिकरणाने योग्य विचारपूर्वक पाहिले पाहिजेत. मंजूरी आदेश हा प्राधिकरणाला दिलेला निव्वळ मसुदा आदेश असून त्यावर स्वाक्षरी करण्यापूर्वी त्याच्या मनाचा कोणताही उपयोग नाही, असा बचाव पक्षाचा युक्तिवाद असल्याने पेडांटिक दृष्टिकोन बाळगणे शक्य नाही, असे त्या म्हणतील. ती सादर करेल की मंजूरी आदेशात नमूद केल्याप्रमाणे सर्व बाबींचा विचार केला जातो आणि म्हणूनच प्रतिवादी - सरकारी नोकरावर खटला चालविण्यासाठी वैध आहे. ती सादर करेल की मंजूरी प्राधिकरण पीडब्ल्यू -1 ने स्वतः साक्ष दिली आहे की त्याने सविस्तर तथ्यांची माहिती घेतल्यानंतर मंजूरी आदेशावर स्वाक्षरी केली आहे ज्यामुळे मंजूरी वैध ठरेल.

8.13. नीरज दत्ता (दुसरा सुप्रा) प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयानुसार, लाचखोरीच्या गुन्ह्यासाठी आरोपी - लोकसेवकाचा दोष सिद्ध करण्यासाठी सरकारी कर्मचाऱ्याने बेकायदेशीर लाच स्वीकारल्याच्या मागणीचा पुरावा अत्यावश्यक आहे.

सध्याच्या प्रकरणात पीडब्ल्यू-२ आणि पीडब्ल्यू-३ च्या प्रत्यक्ष पुराव्यांद्वारे आणि गुन्हा सिद्ध झाल्यानंतर हा प्रस्ताव पूर्णपणे सिद्ध होतो, असे त्या म्हणतील.

8.14. ती सादर करेल की प्रतिवादीला मिळालेल्या तिकिटाच्या रकमेशी संबंधित पुराव्यावर अवलंबून राहण्याचे बचाव पक्षाचे प्रकरण स्वीकारले जाऊ शकत नाही कारण सरकारी साक्षीदारांनी सिद्ध केलेल्या थेट पुराव्याला आव्हान देणे हा बचाव पक्षाचा पूर्ण विचारांती पुरावा आहे. पीडब्ल्यू-२ आणि पीडब्ल्यू-३ च्या माध्यमातून सध्याच्या खटल्यात सरकारी पक्षाने सिद्ध केलेला तोंडी पुरावा हा प्रत्यक्ष किंवा मूळ पुरावा आहे, तर साक्षीदारांमार्फत बचाव पक्षाचा पुरावा हा ऐकीव पुरावा किंवा व्युत्पन्न पुरावा आहे. त्यामुळे सर्वोच्च न्यायालयाने नीरज दत्ता (दुसरा सुप्रा) प्रकरणात घालून दिलेली तत्त्वे लागू करून निर्दोष मुक्ततेच्या निर्णयात ढवळाढवळ व्हायला हवी, असे त्या म्हणतील.

8.15. त्या पुढे या कायद्याच्या कलम 20 (1) अन्वये गृहीतकाचा वापर करतील आणि सादर करतील की जेव्हा पैसे मिळाल्याची वस्तुस्थिती सिद्ध होते तेव्हा संगनमताचे स्पष्ट प्रकरण प्रस्थापित होते आणि म्हणूनच या कायद्याच्या कलम 20 (1) अंतर्गत अनुमान अप्रासंगिक आहे. सध्याच्या प्रकरणात प्रतिवादीकडून लाचेची रक्कम वसूल करणे पूर्णपणे सिद्ध झाले आहे आणि म्हणूनच त्याने दिलेले बचाव पक्षाचे स्पष्टीकरण नाजूक आहे, स्पष्ट विचारांती आहे आणि केवळ खटल्याच्या सिद्ध खटल्याला विरोध करण्यासाठी केले आहे.

8.16. फिर्यादी खटल्याच्या समर्थनार्थ कर्नाटक राज्याच्या (तिसरा सुप्रा) निर्णयातील गुणोत्तरावर त्या मोठ्या प्रमाणात अवलंबून राहतील आणि अन्विक्षा न्यायालयाने दिलेला निर्दोष मुक्ततेचा निर्णय रद्द करण्यासाठी एकूण परिस्थिती आणि रेकॉर्डवरील पुराव्यांचा विचार करण्याची विनंती न्यायालयाला करतील.

9. प्रति कॉन्ट्रा, श्री किल्लेदार, प्रतिवादीचे विद्वान वकील - आरोपी विद्वान सरकारी वकिलांनी केलेल्या युक्तिवादाला कडाडून विरोध करतील आणि आक्षेपार्ह निर्णयाचे समर्थन करतील. प्रारंभी, ते निशाणी-9 च्या खाली रेकॉर्डवर घेतलेल्या मंजुरी आदेशावर जोरदार हल्ला करतील आणि असा युक्तिवाद करतील की या मंजुरी आदेशाचे साधे वाचन केल्यावर पीडब्ल्यू-1 ला प्राधिकरणाचे नाव, पदनाम, तारीख आणि ठिकाण भरण्यासाठी आणि त्यानंतर त्यावर आपली स्वाक्षरी जोडण्यासाठी तीन रिकाम्या जागा असलेल्या मसुदा मंजुरीच्या मसुद्याच्या मंजुरीम्हणून प्राप्त झाली आहे. ते असे सादर करतील की सरकारी पक्षाच्या साक्षीदारांनी म्हणजे पीडब्ल्यू-१ ने स्वतः अशी मान्य भूमिका घेतली आहे की त्यांनी केवळ वरील तीन रिकाम्या जागा भरल्या आणि आधीच लिहिलेल्या मंजुरी आदेशावर स्वाक्षरी केली आणि आधीच लिहिलेल्या मंजुरी आदेशावर स्वाक्षरी केली, जेणेकरून केवळ नावे रिक्त स्वरूपात दाखल करून आधीच लिहून दिलेल्या मंजुरी आदेशावर अशी स्वाक्षरी केली जाईल, पदनाम, ठिकाण आणि तारीख पूर्णपणे विचार न करता आदेश जारी करण्यासारखे असेल. या संदर्भात, ते पीडब्ल्यू -1 - मंजुरी प्राधिकरणाच्या उलटतपासणीकडे माझे लक्ष वेधतील आणि सादर करतील की त्यातील परिच्छेद क्रमांक 3 मध्ये, त्यांनी कबूल केले आहे की मंजुरी देण्यापूर्वी त्यांनी कोणतीही नोंद तयार केली नाही किंवा तक्रारदार आणि बहुतेकांनी कोणतेही अधिकृत काम पूर्ण करणे बाकी आहे की नाही हे शोधण्याचा कोणताही प्रयत्न केला नाही. महत्त्वाचे म्हणजे मंजुरी आदेशाच्या मसुद्यातील मजकुराची खातरजमा व पडताळणी करण्यापूर्वी तक्रारदाराची कार्यालयीन फाइल असलेली 'ब' फाइल त्यांना मिळाली नाही.

१.१. मंजुरी देणे हा अधिकार वापरणाऱ्या अधिकाऱ्याने केलेला गंभीर वापर आहे आणि त्याने त्याच्यासमोर मांडलेल्या ठोस पुराव्यांच्या आधारे जाणीवपूर्वक निर्णय घेणे अपेक्षित आहे. ते ठामपणे युक्तिवाद करतील की सध्याच्या प्रकरणात न्यायालयाने या कायद्याच्या कलम १९ अन्वये बारची दखल घेण्याचे मान्य केले की, सार्वजनिक

सेवकावर खटला चालविण्यास वैध मान्यता आहे की नाही याची चौकशी केली जाते. ते सादर करतील की सध्याच्या प्रकरणात, मान्यता प्राधिकरण पीडब्ल्यू -1 ने स्वतः कबूल केले आहे की त्याने आपले नाव, पदनाम / प्राधिकरण, तारीख आणि ठिकाण अशा तीन रिक्त जागा भरल्या आहेत जे त्याच्याकडून केवळ औपचारिकता असेल. कृष्णमूर्ती (पहिली सुप्रा) यांच्या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयानुसार, मान्यता देण्यास नकार देऊन लोकसेवकाला या कायद्यांतर्गत संरक्षण मिळावे की नाही, याचा निर्णय घेण्यासाठी मंजूरी अधिकारी ही सर्वोत्तम व्यक्ती आहे. त्या संदर्भात मंजूरी प्राधिकरणाच्या वतीने मनाचा वापर करणे आवश्यक आहे आणि मंजूरी देणारा आदेश हा मनाचा योग्य वापर आहे हे दर्शविणारा असला पाहिजे जो सध्याच्या प्रकरणात स्पष्टपणे अनुपस्थित आहे.

10. तक्रारदाराची 'ब' फाईल न मागवता, सादर केलेल्या मंजूरी आदेशाच्या मसुद्यातील मजकुराची खातरजमा व पडताळणी न करणे आणि एसीबीकडून प्राप्त झालेल्या मंजूरीच्या प्रारूप प्रतीवर केवळ स्वाक्षरी न जोडता पीडब्ल्यू-१ ने सध्याच्या प्रकरणात मंजूरी दिली आहे.

11. या प्रकरणाच्या गुणवत्तेच्या आधारे श्री. किल्लेदार सादर करतील की, फिर्यादीपक्षाने असा युक्तिवाद केला आहे की प्रतिवादीने 12.01.2001, 16.01.2001, 18.01.2001 आणि 07.02.2001 रोजी प्रारंभिक मागणी केली होती आणि ही त्यांची केस आहे की वरील सर्व तारखांना तक्रारदार बीडीओ कुर्डूवाडी च्या कार्यालयात गेले आणि बीडीओ आणि प्रतिवादी यांची त्यांच्या कार्यालयात भेट घेतली जेव्हा मागणी केली गेली / पुनरुच्चार केला गेला. बचाव पक्षाच्या साक्षीदारांनी कुर्डूवाडी येथील बीडीओच्या सरकारी वाहनाच्या लॉगबुकच्या स्वरूपात कागदोपत्री पुरावे रेकॉर्डवर ठेवले आहेत आणि हे सिद्ध करण्यासाठी कुर्डूवाडीच्या बीडीओची डीडब्ल्यू-१ म्हणून तपासणी केली आहे. वरील तारखांना बीडीओ दिवसा कधीही कार्यालयात हजर नव्हते आणि ते

फिल्ड ड्युटीवर बाहेर होते. शासकीय वाहनाचे लॉगबुक निशाणी-४९ वर रेकॉर्डवर घेण्यात आले असून वरील तारखांच्या प्रत्येक नोंदीवरून असे दिसून येते की, बीडीओ दिवसभर कार्यालयीन वेळेत कार्यालयात प्रत्यक्ष उपस्थित नव्हते. पुढे ते सादर करतील की प्रतिवादी 19.01.2001 ते 07.02.2001 या कालावधीत मंजूर रजेवर होता हे तपास अधिकाऱ्याने देखील सिद्ध केले आहे. त्यामुळे वरील पैकी सर्व/ काही तारखांना प्रतिवादी आणि बीडीओ यांची भेट घेतल्याचा तक्रारदाराचा आरोप स्पष्टपणे खोटा आहे, असे ते सादर करतील.

12. ते सादर करतील की वरील सर्व तारखांच्या लॉग बुक नोंदींमध्ये बीडीओ त्यांच्या कार्यालयासाठी निघण्याची वेळ, वरील सर्व तारखांना त्यांचे कार्यालयीन कर्तव्य पार पाडण्यासाठी भेट दिलेले कामाचे ठिकाण आणि सोलापूर / कार्यालयात परतीची वेळ स्पष्टपणे दर्शविली आहे आणि असा युक्तिवाद करतील की तक्रारदाराने बीडीओंना वरील सर्व तारखांना प्रतिवादीने केलेल्या प्राथमिक मागणीशी संबंधित भेटल्याचा खोटा गुन्हा दाखल केला आहे. ते सादर करतील की गव्हर्नमेंट लॉग बुकमधील नोंदींवर अविश्वास ठेवता येणार नाही आणि म्हणूनच विद्वान ट्रायल कोर्टाने प्रतिवादीला दोषमुक्त करण्यासाठी एक महत्त्वपूर्ण आधार म्हणून योग्य परिप्रेक्ष्यात याचा विचार केला आहे.

13. पुढे लाचेची मागणी आणि स्वीकार करण्यामागचा हेतू या मुद्द्यावर ते सादर करतील की, या प्रकरणात तक्रारदाराचे म्हणणे असे आहे की, कुर्डुवाडीच्या बीडीओकडून सुटकेचे पत्र हवे होते, परंतु बीडीओने प्रलंबित कामांचा दाखला पूर्ण करण्यासाठी प्रतिवादी - आरोपींना वारंवार भेटण्यास सांगितले. तक्रारदाराने कुर्डुवाडी पंचायत समिती कार्यालयात रुजू न होणे, रुजू होण्याचा अहवाल सादर केलेला नाही, प्रलंबित कामे कधीच पूर्ण केली नाहीत, प्रलंबित कामे पूर्ण न केल्याबद्दल कारणे दाखवा नोटीस बजावण्यात आली, या नोटीशींना लेखी उत्तरे दिल्याचे पुराव्यानिशी सिद्ध झाले आहे. ते सादर करतील की, त्याच्यावर विभागीय कारवाई सुरू करण्यात आली. पीडब्ल्यू

- २ अर्थात तक्रारदाराच्या उलटतपासणीत रुजू होण्याचा अहवाल सादर करण्यास सांगितल्यावर तो सादर करू शकला नाही आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे कुर्डुवाडी पंचायत समिती कार्यालयात अपूर्ण कामे पूर्ण करण्यासाठी प्रतिनियुक्तीवर रुजू झाल्याचा दावा करणाऱ्या मस्टर रोल किंवा टूर रजिस्टरवर स्वाक्षरी केली नसल्याची कबुली त्यांनी दिली. कुर्डुवाडी कार्यालयात रुजू झाल्याच्या आरोपावरून अपूर्ण कामे पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केल्याचा कोणताही कागदोपत्री पुरावा सिद्ध करून रेकॉर्डवर ठेवण्यात तक्रारदाराला अपयश आले आहे.

14. त्याच्या वरील युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ तो मला निशाणी -27 कडे लक्ष देण्यासाठी निमंत्रित करायचा जी 'बी' फाईल आहे जी कार्यालयीन फाइल आहे. युक्तिवाद असा आहे की सदर कार्यालयाची फाईल पाहिल्यास असे दिसून येते की तक्रारदाराने प्रलंबित कामांपैकी एकही काम पूर्ण केले नाही म्हणून बीडीओने त्यांना कारणे दाखवा नोटीस बजावली आणि तक्रारदाराने त्या कारणे दाखवा नोटीसांना लेखी उत्तर दिले. ते असा युक्तिवाद करतील की निशाणी-27 दर्शविते की तक्रारदार बीडीओ कुर्डुवाडी यांनी कर्तव्यात अशा प्रकारे हलगर्जीपणा केल्यामुळे, - सीईओ जिल्हा परिषद, सोलापूर यांनी तक्रारदार यांच्याबाबत प्रतिकूल अहवाल सादर केला. त्यानंतर बीडीओ, करमाळा यांनी १९.०८.२००० रोजी करमाळा येथून कार्यमुक्त करून प्रलंबित कामे पूर्ण करण्यासाठी कुर्डुवाडी पंचायत समिती कार्यालयात रुजू होण्याचे आदेश देऊनही कुर्डुवाडी कार्यालयात रुजू न होऊन प्रलंबित कामे पूर्ण केल्याचा खोटा दावा करून प्रतिपूर्ती केल्याचा खोटा दावा केल्याने तक्रारदाराची विभागीय चौकशी सुरू करण्यात आली.

15. ०५.०८.२००० रोजीच्या कारणे दाखवा नोटीस दिनांक 18.12.2000 व 12.01.2001 रोजीची पत्रे यांच्याकडे ते माझे लक्ष वेधतील; दिनांक 15.01.2001 च्या पुरावा व कार्यवाही पुस्तिकेत निशाणी-18, निशाणी-46 व निशाणी-47, निशाणी-४८

प्रमाणे अभिलेखावर घेतलेली आहेत. तक्रारदार कुर्डुवाडी पंचायत समिती कार्यालयात कधीच रुजू झाले नाहीत हे सिद्ध करण्यासाठी वरील युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ ते सादर करतील. तक्रारदाराने त्याच्या विभागीय प्रतिवादी विरुद्ध कार्यवाहीमुळे पूर्णपणे खोटा आणि दुर्भावनापूर्ण खटला केला आहे आणि तक्रारदार केवळ प्रतिवादी आणि बीडीओ, कुर्डुवाडी यांना अडकविण्याच्या संधीची वाट पाहत होता ज्यासाठी त्याने मुद्दाम 07.02.2001 च्या पुढे वाट पाहिली.

16. तो सादर करेल की ज्या चॅरिटी शोसाठी प्रतिवादीने तक्रारदार आणि इतर अनेक कर्मचारी यांना तिकीट पुस्तिका दिल्या होत्या तो 07.02.2001 रोजी आयोजित करण्यात आला होता आणि ज्याचा हिशोब 08.02.2001 रोजी करणे आवश्यक होते. विक्री झालेल्या तिकिटांची रक्कम देण्यासाठी तक्रारदाराने कार्यालयीन वेळेनंतर ०८.०२.२००१ रोजी सायंकाळी ५.३० वाजता प्रतिवादीची भेट घेतली, ज्याचा उल्लेख निशाणी-२५ खालील सापळा पंचनाम्यात आढळतो. ते सादर करतील की प्रारंभिक मागणीच्या तारखेपासून म्हणजे 12.01.2001 पासून 07.02.2001 पर्यंत वरील खटल्यातील विलंब रेकॉर्डवर स्पष्टपणे योग्य आहे आणि म्हणूनच बचाव पुरावा अधिक संभाव्य आणि स्वीकारार्ह आहे या निष्कर्षावर येण्यापूर्वी प्रतिवादीचा हेतू आणि बचाव निश्चित करण्यासाठी रेकॉर्डवरील पुराव्यांची योग्य तपासणी आणि मूल्यमापन केले आहे आणि ते सर्व वाजवी शंकांच्या पलीकडे सिद्ध झाले आहे परिणामी प्रतिवादीची निर्दोष सुटका केली.

17. आपल्या वरील युक्तिवादांच्या व प्रस्तावांच्या समर्थनार्थ त्यांनी सर्वोच्च न्यायालयाच्या खालील निर्णयांचा उल्लेख व आधार घेतला आहे

(१) दुधनाथ पांडे विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य (1981)2 Supreme Court Cases 166;

(२) राज्य (लाचलुचपत प्रतिबंधक शाखा) विरुद्ध आर. सी. आनंद (2004) 4 SCC

615 (३) कर्नाटक राज्य विरुद्ध अमीर जैन (2007) 9 SCR 1105; (४) घुरे लाल विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य (2008) 10 SCC 450 ; (५) मोतीलाल जलसिंग पवार विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य (1985)1 Bom CR 669; (६) शशिकांत पिराजी सोनवणे वि. महाराष्ट्र राज्य(2015) SCC Online Bom. 4751; (७) शशिकांत सीताराम मासडेकर आणि ए. एन. आर. वि. महाराष्ट्र राज्य (2015) SCC Online Bom. 6561; (८) निशांत भास्करराव कुलकर्णी मयत मार्फत त्यांचे कायदेशीर वारसदार व इतर विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य 2018 (2) Bom. CR (Cri.) 18; आणि (९) सैत ताराजी खिमचंद व इतर विरुद्ध येलामार्ती सत्यम ऊर्फ सत्त्या व ओ.आर. एस. (1972)4 Supreme Court Cases 562

18. राज्याचे विद्वान एपीपी सुश्री फड आणि प्रतिवादीचे विद्वान वकील श्री. किल्लेदार यांचे म्हणणे मी ऐकले आहे आणि त्यांच्या सक्षम मदतीने खटल्याची संपूर्ण नोंद पाहिली आहे.

19. सर्वप्रथम, मी गुणवत्तेच्या आधारे युक्तिवाद विचार करण्यापूर्वी बचाव पक्षाने जोरदार युक्तिवाद केलेल्या मंजूरी आदेश देण्याच्या आव्हानाकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे. पक्षकारांमधील वादाचा मुद्दा म्हणून दिलेली वैध मंजूरी प्रथम तः वैध मंजूरी नाही म्हणून बचाव पक्षाकडून आक्षेप घेतला जातो. अन्विक्षा न्यायालयाने मात्र हा युक्तिवाद फेटाळून लावला असला तरी खटल्याच्या गुणवत्तेच्या आधारे प्रतिवादीची निर्दोष मुक्तता केली आहे. मान्य आहे की प्रतिवादीने मंजूरी आदेश वैध म्हणून स्वीकारण्याला आव्हान देण्यासाठी अपील दाखल केलेले नाही. मात्र, वैध मंजूरीचा मुद्दा या प्रकरणाच्या मुळाशी जातो. हे फिर्यादी खटल्यासाठी अनिवार्यबाब आहे. ही वैधानिक गरज आहे. मंजूरीचा आदेश अवैध ठरल्यास पुढील सर्व कार्यवाही अपयशी ठरते.

20. फड आणि श्री. किल्लेदार यांना मंजुरी देण्याच्या वरील मुद्द्यावर मी सविस्तर ऐकले आहे कारण दोन्ही विद्वान वकिलांनी मला संबोधित करणे निवडले आहे आणि त्यावरील अधिकृत घोषणादेखील वाचल्या आहेत. मान्य आहे की, प्रतिवादी लोकसेवक आहे. पीडब्ल्यू-१ म्हणजेच मंजुरी प्राधिकरण हे नेमणूक आणि काढून टाकण्याचे अधिकार असल्याचे दिसून आले आहे. प्रतिवादी हे कुर्डुवाडी पंचायत समिती कार्यालय येथे विस्तार अधिकारी म्हणून नियुक्त करण्यात आले होते. मंजुरी आदेश पृष्ठ क्रमांक ५२ ते ५९ वर जोडला गेला आहे आणि निशाणी-९ म्हणून पुराव्यानिशी रेकॉर्डवर घेण्यात आला आहे. दोन्ही विद्वान वकिलांनी मला त्यांच्या युक्तिवादादरम्यान या मंजुरी आदेशाद्वारे नेले आहे.

21. प्रतिवादी विस्तार अधिकारी म्हणून कार्यरत असल्याचे दिसून आले आहे. निशाणी-9 चे अवलोकन केल्यास असे दिसून येते की हा तपशीलवार मराठी भाषा असलेला मंजुरी आदेश आहे. वर नमूद केलेल्या खटल्यातील सर्व वस्तुस्थिती स्पष्ट करणारी आणि प्रतिवादी या अधिनियमांतर्गत गुन्हा केल्याबद्दल दोषी आहे असा निष्कर्ष काढणारी आहे आणि म्हणूनच त्याच्यावर खटला चालविण्यास परवानगी दिली.

22. मंजुरी आदेश ८ पानांचा आहे. पेपरबुकचा क्र.५२ ते ५९. अंतर्गत पान क्रमांक ७ वर असे म्हटले आहे की, मंजुरी प्राधिकरणाने या प्रकरणाच्या संपूर्ण रेकॉर्डची छाननी केली आहे. मंजुरी प्राधिकरणाने पीडब्ल्यू-१ म्हणून पुराव्यानिशी साक्ष दिली आहे. आपल्या उलटतपासणीत मंजुरी प्राधिकरणाने स्पष्टपणे कबूल केले आहे की, तक्रारदाराची 'ब' फाईल मंजुरी देण्यापूर्वी प्राप्त झालेली नाही आणि पाहिली नाही, रेकॉर्डमधील नोंदीची खातरजमा करण्यासाठी त्याने कोणतीही नोंद केलेली नाही, त्याला तीन (3) रिक्त पदांसह मसुदा मंजुरी आदेश प्राप्त झाला आहे, अधिकार/ पदनाम व तारीख, त्याने दिलेल्या रिकाम्या जागेत आपले नाव, ठिकाण, दिनांक व स्वाक्षरी आपल्या हस्तालिखितात टाकून वरील माहिती भरली, त्याच्या मते तक्रारदाराने कोणतेही

अधिकृत काम अपूर्ण राहिले आहे की नाही हे शोधणे आवश्यक नाही, तक्रारदाराने कार्यमुक्त करण्यापूर्वी अपूर्ण कामे पूर्ण केली आहेत की नाही याची खातरजमा करणे बीडीओचे कर्तव्य आहे आणि तक्रारदाराला कार्यमुक्त करण्यापूर्वी कोणतीही फाईल त्याच्यासमोर ठेवली गेली नसल्याची कबुली त्याने दिली.

23. मंजूरी प्राधिकरणाच्या वरील जबाबाच्या पार्श्वभूमीवर श्री. किल्लेदार यांनी ठामपणे सांगितले की, मंजूरी देताना हेतू निश्चित न करता, किमान चार वेळा केलेल्या प्राथमिक मागणीची खातरजमा न करता, अंतिम मागणीची खातरजमा न करता, तक्रारदाराच्या 'ब' फाईल अर्थात कार्यालयीन फाईलचा अभ्यास न करता त्याने प्रलंबित काम खरोखरच पूर्ण केले आहे की नाही याची खातरजमा न करता आणि त्याने यांत्रिकरित्या मंजूरी आदेशाच्या मसुद्यावर स्वाक्षरी केली आहे आणि म्हणूनच मंजूरी आदेशाला सुरुवातीच्या टप्प्यातच त्याच्या वैधतेचा अभाव आहे. हे युक्तिवाद लक्षात घेता, अभियोजन खटल्याचा विचार आणि स्वीकार करण्यासाठी मान्यता प्राधिकरणाने वरील मुद्द्यावर हुकूमशाही "मनाचा वापर" या विषयावरील निर्णयांचे काही परिच्छेद पुनरुत्पादित करणे योग्य ठरेल.

24. विद्वान एकल न्यायाधीशाच्या निर्णयाचा परिच्छेद क्र.१३ ते २० सागर रामचंद्र वटकर वि. महाराष्ट्र राज्य 2012 चे फौजदारी अपील क्रमांक 638 09.04.2021 रोजी निर्णय दिला. या प्रकरणात खंडपीठाच्या न्यायाधीश (कोरम सौ. भारती डांगरे जे.) यांनी दिनांक 09.04.2021 रोजी सुनावलेल्या या कायद्यांतर्गत खटला चालविण्यास परवानगी देण्यापूर्वी मान्यता प्राधिकरणाने पालन करणे आवश्यक असलेल्या न्यायालयांच्या मागील निकालांमधून कोरलेली सर्व मार्गदर्शक तत्त्वे समाविष्ट आहेत. वरील परिच्छेद संदर्भासाठी खाली दिले आहेत:-

"13. मंजुरी देणे हे पवित्र कृत्य आहे आणि त्याचा हेतू लोकसेवकाला निरर्थक आणि विक्षिप्त खटल्यापासून संरक्षण प्रदान करणे आहे. हे केवळ प्रशासकीय काम आहे आणि मंजुरी प्राधिकरणाने प्रथमदर्शनी संबंधित तथ्ये गुन्हा ठरेल या समाधानापर्यंत पोहोचणे आवश्यक आहे. पडताळणी साठी मंजुरी प्राधिकरणाचे समाधान आवश्यक आहे

मंजुरी देणारा आदेश . वैध मंजुरीचे अस्तित्व सिद्ध करणे अभियोजन पक्षावर बंधनकारक आहे, ज्यात असे नमूद केले आहे की मंजुरीसाठी केस तयार केली व समाधान झाल्यानंतर मंजुरी प्राधिकरणाने दिली पाहिजे, मंजुरी च्या आदेशात स्पष्टपणे दर्शविणे आवश्यक आहे की मंजुरी प्राधिकरणाने सामग्रीचा अभ्यास केला आहे आणि परिस्थितीचा विचार करून, खटला चालविण्यास परवानगी दिली आहे. हे साहित्य मंजुरी प्राधिकरणासमोर ठेवण्यात आले होते आणि त्या सामग्रीचे अवलोकन केल्यावर त्याचे समाधान झाले होते हे पुरावे जोडून सिद्ध करणे सरकारी पक्षाला खुले आहे आणि जर त्यातील काही सामग्री ठेवली गेली नाही, तर यामुळे मंजुरीच्या आदेशाला बाधा येणार नाही. मंजुरी देणे हा सक्षम प्राधिकरणाच्या अधिकाराचा गंभीर वापर आहे, ज्याने संबंधित सामग्रीच्या आधारे जाणीवपूर्वक निर्णय घेणे अपेक्षित आहे. संबंधित सामग्रीच्या आधारे निर्णय घेण्याचे प्रतिबिंब मंजुरी आदेशात उमटले पाहिजे आणि तसे नसेल तर ते न्यायालयासमोर सिद्ध करण्यास सक्षम असावे. एखाद्या सरकारी कर्मचार्याने केलेल्या गुन्ह्याची दखल घेण्यासाठी वैध मंजुरी असणे ही पूर्वअट आहे, परंतु पीसी कायद्याच्या कलम १९ अन्वये न्यायालयाकडून जामीन घेण्यास मर्यादा घालण्यात आली आहे. त्यामुळे जेव्हा न्यायालयाला दखल घेण्याचे आवाहन केले जाते, तेव्हा सरकारी कर्मचार्यावर खटला चालविण्यास वैध मान्यता आहे का, याची चौकशी केली पाहिजे. वैध मंजुरीशिवाय खटला हा न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्राशिवाय चालणारा खटला आहे.

14. अशोक कुमार अग्रवाल (सुप्रा), परिच्छेद १३ आणि १४ मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने खालीलप्रमाणे म्हटले:

13. सक्षम अधिकाऱ्याकडून हे प्रकरण मंजूरीसाठी पाठवताना अशा मंजूरीसाठी पुरेसे साहित्य संबंधित प्राधिकरणाला उपलब्ध करून देण्यात आले होते, याचे समाधान सरकारी पक्षाला करावे लागते. हे मंजूरी आदेशावरून देखील स्पष्ट होऊ शकते, जर ते अत्यंत व्यापक असेल तर, कारण खटल्याची सर्व वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती मंजूरी आदेशात नमूद केली जाऊ शकते. मात्र, प्रत्येक वैयक्तिक प्रकरणात न्यायालयासमोर मांडलेल्या साहित्यावर संबंधित मंजूरी देणाऱ्या अधिकाऱ्याने मनाचा वापर केला आहे का, याचा शोध घ्यावा लागतो. या कारणास्तव हे इतके आवश्यक आहे की खटल्याच्या भौतिक वस्तुस्थितीची पूर्ण माहिती घेतल्यानंतरच मंजूरी देणे किंवा रोखणे हे आपले कर्तव्य पार पाडण्याचे बंधन मंजूर प्राधिकरणावर आहे. मंजूरी देणे ही केवळ औपचारिकता नाही. त्यामुळे ९ एप्रिल २०२१ रोजी सागर रामचंद्र वाटकर विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य जनहित आणि ज्या आरोपींविरुद्ध परवानगी मागितली जाते त्यांना मिळणारे संरक्षण लक्षात घेऊन मंजूरीसंदर्भातील तरतुदींचे काटेकोरपणे पालन करणे आवश्यक आहे.

14. हे लक्षात घेतले पाहिजे की मंजूरी खटल्यासाठी बार उठवते. त्यामुळे ही कटुता नसून सरकारी कर्मचाऱ्याला निरर्थक खटल्यापासून संरक्षण देणारे विधियुक्त आणि पवित्र कृत्य आहे. शिवाय, हे जाचक खटल्यांना निरुत्साहित करण्याचे शस्त्र आहे आणि दोषींसाठी ढाल नसले तरी निरपराधांचे रक्षण आहे.

15. मंजूरी प्राधिकरणाच्या मनाचा वापर, मंजूरीच्या आदेशावरून समजू शकतो, ज्याने प्रथमदर्शनी, पुराव्याच्या स्वरूपात आणि इतर सामग्रीच्या स्वरूपात सामग्रीचा विचार प्रकट करणे आवश्यक आहे. ती वस्तुस्थिती मंजूरी प्राधिकरणासमोर ठेवण्यात

आली होती आणि त्यावर मंजूरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने आपले मन लावले आहे, असे पुरावे सादर करून सरकारी पक्षाने न्यायालयाची पुराव्यानिशी समाधान करणे आवश्यक आहे. वरील औपचारिकता पूर्ण झाल्यानंतर आणि त्यासंदर्भातील पुरावे फिर्यादी पक्षाकडून रेकॉर्डवर ठेवल्यानंतरच आणि पुढे मंजूरी आदेशाच्या पठणावरूनच असा निष्कर्ष काढता येईल की, दिलेली मंजूरी कायदानुसार आहे.

16. प्रत्येक प्रकरणात, मंजूरी आदेशाची वैधता तपासणे आवश्यक ठरते, इतर गोष्टींसह, आदेश मनाचा वापर न केल्याने दुर्गुणांनी ग्रस्त आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने या निर्णयाच्या परिच्छेद १६ मध्ये सारांशित केलेली तत्त्वे, खालील शब्दांत:

16. वरील बाबी लक्षात घेता, कायदेशीर प्रस्तावांचा सारांश खालीलप्रमाणे देता येईल:

16.1 सरकारी पक्षाने एफआयआर, प्रकटीकरण जबाब, साक्षीदारांचे जबाब, वसुली मेमो, आरोपपत्राचा मसुदा आणि इतर सर्व संबंधित सामग्रीसह संपूर्ण संबंधित रेकॉर्ड मंजूरी प्राधिकरणाकडे पाठविणे आवश्यक आहे. अशा प्रकारे पाठविलेल्या रेकॉर्डमध्ये असे साहित्य/ दस्तऐवज देखील असणे आवश्यक आहे, जे आरोपींच्या बाजूने झुकवू शकते आणि ज्याच्या आधारे सक्षम अधिकारी मंजूरी नाकारू शकतात.

16.2 मान्यता देणे किंवा रोखण्याचे कर्तव्य पार पाडताना अभियोजन पक्षाने स्वतंत्रपणे सादर केलेल्या संपूर्ण रेकॉर्डची पूर्ण आणि जाणीवपूर्वक तपासणी प्राधिकरणाला करावी लागते.

16.3 ज्या आरोपींविरुद्ध परवानगी मागितली जाते, त्या आरोपींचे जनहित आणि त्यांना मिळणारे संरक्षण लक्षात घेऊन मंजूरी देण्याच्या अधिकाराचा काटेकोरपणे वापर करावा लागतो.

16.4 मंजूरीच्या आदेशात हे स्पष्ट केले पाहिजे की प्राधिकरणाला सर्व संबंधित तथ्ये / सामग्रीची माहिती होती आणि त्याने सर्व संबंधित सामग्रीवर आपले मन लागू केले होते.

16.5 प्रत्येक वैयक्तिक प्रकरणात, अभियोजन पक्षाला पुरावे सादर करून न्यायालयाला सिद्ध करावे लागते आणि समाधान मानावे लागते की संपूर्ण संबंधित तथ्ये मंजूरी प्राधिकरणासमोर ठेवली गेली आहेत आणि प्राधिकरणाने त्यावर आपले मन लागू केले आहे आणि कायदानुसार परवानगी दिली गेली आहे.

17. वरील अधिकृत घोषणेतून जे दिसून येते ते म्हणजे सरकारी कर्मचाऱ्यावर खटला चालविण्यास परवानगी देण्याचा अधिकार ज्या प्राधिकरणाला देण्यात आला आहे, त्याला अभियोजन पक्षाने सादर केलेल्या नोंदीची पूर्ण आणि जाणीवपूर्वक छाननी करावी लागते आणि याचा अर्थ असा आहे की ही प्रक्रिया प्राधिकरणानेच स्वतंत्रपणे आपले मन लावून केली आहे आणि, मंजूरी देणे किंवा रोखणे हे कर्तव्य पार पाडत असताना सर्व संबंधित तथ्ये विचारात घेतली.

18. पी. एल. तटवाल वि. मध्य प्रदेश राज्य (2014) 11 SCC 431 यांच्या प्रकरणात - सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की मंजूरी देणे हा सक्षम प्राधिकरणाच्या अधिकाराचा गंभीर वापर आहे आणि अन्विक्षा न्यायालयाने सर्व संबंधित सामग्री सक्षम प्राधिकरणासमोर ठेवली आहे की नाही आणि सक्षम प्राधिकरणाने त्याचा संदर्भ दिला आहे की नाही याची चौकशी करावी, जेणेकरून मत तयार होईल की तो गुन्हा आहे की नाही ज्यासाठी खटल्यासाठी परवानगी आवश्यक आहे. प्रशासकाने केलेली नियुक्ती लक्षात घेता प्रशासकाने ही मंजूरी देणे आवश्यक आहे आणि प्रशासकाची नेमणूक करणाऱ्या राज्य सरकारने गैरहजेरीत व सक्षम प्राधिकरणाकडून योग्य व वैध मान्यता नसल्याचा दावा करणे आवश्यक आहे, या कारणास्तव न्यायालयात अपील करणाऱ्या अपीलकर्त्याच्या खटल्याचा निपटारा, महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध महेश जी. जैन या

खटल्यातील यापूर्वीच्या निर्णयांचा संदर्भ दिल्यानंतर न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निकाल दिला.

13. केंद्रीय अन्वेषण विभाग विरुद्ध महेश जी. गेन यांच्यामार्फत महाराष्ट्र राज्यात नुकत्याच झालेल्या एका निर्णयात न्यायालयाने परिच्छेद 8 पासून या विषयावरील विविध निर्णयांचा संदर्भ दिला आहे. परिच्छेद ८ खालीलप्रमाणे आहे:

8. मोहम्मद इक्बाल अहमद वि. ए. पी. राज्य(एससीसी पृ. १७४, पैरा ३), या न्यायालयाने स्पष्टपणे असे मत नोंदवले की मंजूरीसाठी गुन्हा ठरविण्यात आला आहे आणि ते दोन प्रकारे केले जावे असे समाधान झाल्यानंतर मंजूरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने वैध परवानगी दिली आहे हे सिद्ध करणे अभियोजन पक्षावर बंधनकारक आहे; एकतर (१) मूळ मंजूरी सादर करून, ज्यात स्वतः गुन्ह्याची वस्तुस्थिती आणि समाधानाची कारणे आहेत आणि (२) मान्यता देणाऱ्या प्राधिकरणासमोर ठेवलेली वस्तुस्थिती आणि त्याद्वारे मिळालेले समाधान दर्शविण्यासाठी पुरावे जोडून. योग्य परवानगीशिवाय दाखल केलेला कोणताही खटला अयशस्वी झाला पाहिजे, हे सर्वमान्य आहे, कारण हा सरकारी पक्षातील स्पष्ट दोष असल्याने संपूर्ण कार्यवाही चव्हाट्यावर येते.

विचित्र तथ्यांमध्ये, ते खालीलप्रमाणे मानले गेले:

16. अशा परिस्थितीत अन्विक्षा न्यायालयाने सर्व संबंधित साहित्य सक्षम प्राधिकरणासमोर ठेवले आहे की नाही आणि सक्षम प्राधिकरणाने त्याचा संदर्भ दिला आहे की नाही याची योग्य चौकशी केली पाहिजे जेणेकरून तो गुन्हा आहे की नाही याबद्दल एक मत तयार होईल जेणेकरून खटला चालविण्यास परवानगी आवश्यक आहे. त्या दृष्टीने आम्ही उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह आदेश आणि २००४ च्या विशेष खटला क्रमांक १२ मध्ये अन्विक्षा न्यायालयाने दिलेला २७.१२.२००४ चा आदेश

रद्द बातल ठरवत हे प्रकरण विशेष न्यायाधीश (पी. सी. अॅक्ट, १९८८), उज्जैन, मध्य प्रदेश यांच्याकडे वर्ग केले.

19. वरील अधिकृत घोषणांमध्ये निर्विवादपणे "आपल्यासमोर मांडलेल्या सामग्रीचा विचार करून" मान्यता प्राधिकरणाने "मनाचा वापर" करण्याचा विचार केला आहे. विचार म्हणजे स्वतंत्र मनाचा उपयोग. मंजूरीच्या आदेशात प्रथमदर्शनी असे दिसून आले पाहिजे की, मंजूरी प्राधिकरणाने आपल्यासमोर सादर केलेले पुरावे आणि इतर सामग्रीचा विचार करून आपले मन लागू केले आहे आणि कोणत्याही मार्गाने निर्णय घेतला आहे. मनसुखलाल विठ्ठलदास चौहान वि. गुजरात राज्य, सर्वोच्च न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले आहे: "

19. "मंजूरी"ची वैधता खटल्याच्या वस्तुस्थितीवर तसेच तपासादरम्यान गोळा केलेल्या सामग्री आणि पुराव्यांना मंजूरी देणाऱ्या अधिकाऱ्याने मनाच्या उपयुक्ततेवर अवलंबून असल्याने, खटल्याला मंजूरी द्यायची की नाही हे समाधान निर्माण करण्यासाठी मंजूरी देणाऱ्या अधिकाऱ्याने स्वतःचे स्वतंत्र मन वापरावे लागते. मंजूरी देणाऱ्या प्राधिकरणाच्या मनावर कुठल्याही घटकाचा दबाव नसावा, तसेच कोणत्याही बाह्य शक्तीने त्यावर कोणत्या ना कोणत्या मार्गाने निर्णय घेण्यास कृती करू नये. मंजूरी देण्याचा किंवा न देण्याचा विवेक पूर्णपणे मंजूरी देणाऱ्या प्राधिकरणाकडे असल्याने त्याच्या विवेकावर कोणत्याही बाह्य विचाराचा परिणाम झालेला नाही, असे दाखवायला हवे. जर असे दिसून आले की मंजूरी देणारे प्राधिकरण कोणत्याही कारणास्तव आपले स्वतंत्र मन लागू करण्यास असमर्थ होते किंवा मंजूरी देण्याचे बंधन किंवा सक्ती किंवा बंधनात होते, तर "मान्यता न देण्याचा" प्राधिकरणाचा विवेक काढून घेण्यात आला आणि खटला मंजूर करण्यासाठी यांत्रिक कार्य करण्यास भाग पाडले गेले" या कारणास्तव आदेश देण्यात येईल.

20. पाटबंधारे प्रकल्पात दिनांक ०३/०९/१९९७ रोजी निर्णय घेतलेल्या माध्यम ७ मध्ये विभागीय लेखापाल म्हणून कार्यरत असलेल्या अर्जदारावर खटला चालविण्यास पीसी कायद्यातील संबंधित तरतुदींनुसार मान्यता देण्याचे निर्देश उच्च न्यायालयाने एका रिट याचिकेत दिले होते. न्यायालयाचा आदेश प्राप्त झाल्याच्या तारखेपासून एक महिन्याच्या आत मंजूरी देण्याचे निर्देश मंजूरी प्राधिकरणाला देण्यात आले होते आणि या पार्श्वभूमीवर वरील निरीक्षणे नोंदविण्यात आली होती आणि त्यांचे अधिष्ठान खालीलप्रमाणे होते: "

32. सचिवांना मंजूरी देण्याचे निर्देश देऊन उच्च न्यायालयाने सचिवांना इतर सर्व पर्याय बंद केले आणि त्यांना केवळ एकाच दिशेने पुढे जाण्यास आणि केवळ एकाच मार्गाने कार्य करण्यास भाग पाडले, म्हणजे अपीलकर्त्यावर खटला चालविण्यास मान्यता देणे. अपीलकर्त्यावर खटला चालविणे व्यवहार्य ठरेल की नाही याचा विचार करण्याची परवानगी सचिवांना देण्यात आली नाही; हर्षदराज यांनी बेकायदेशीर लाच घेतल्याची जी तक्रार 'ट्रिप'द्वारे मागितली गेली होती, ती खोटी होती का, विशेषतः या कंपनीला एकदा काळ्या यादीत टाकण्यात आले होते आणि या कराराच्या अनुषंगाने कंपनीकडून सरकारला काही रक्कम देण्याची मागणी करण्यात आली होती. त्यामुळे खटल्याला मान्यता न देण्याचा अधिकार उच्च न्यायालयाने काढून घेतला.

33. उच्च न्यायालयाने सचिवांना अडचणीत आणले. त्या कायद्याने त्याला अपीलकर्त्याविरुद्ध खटला चालविण्यास मान्यता देण्याचा किंवा न करण्याचा अधिकार दिला होता, परंतु इतर कोणत्याही निर्णयामुळे उच्च न्यायालयाने जारी केलेल्या परमादेशाचे पालन न केल्याबद्दल अवमानाची कारवाई केली गेली असती म्हणून खटल्याला मंजूरी देण्याशिवाय त्याला पर्याय नव्हता. उच्च न्यायालयाने असे गृहीत धरले की मंजूरी प्राधिकरणाची भूमिका, संपूर्ण प्रकरणाचा विचार करून, असे मत तयार केले की हे एक योग्य प्रकरण आहे ज्यामध्ये परवानगी दिली जावी आणि कायद्याच्या कलम

6 अन्वये ते स्वतः परवानगी देऊ शकत नाहीत, म्हणून अभियोजन पक्षाला मंजूरी देण्याचे निर्देश सचिवांना दिले जेणेकरून मंजूरी आदेश उच्च न्यायालयाचा नव्हे तर सचिवांनी दिलेला आदेश असावा. हे एक क्लासिक प्रकरण आहे जिथे पॅकेजमधील सामग्री न बदलता पॅकेजला नवीन रंग देण्यासाठी ब्रँड नाव बदलले जाते. अशा परिस्थितीत उच्च न्यायालयाच्या सांगण्यावरून यांत्रिकपद्धतीने देण्यात आलेला निर्बंधांचा आदेश पूर्णपणे चुकीचा मानता येणार नाही.

25. वरील तत्त्वे सध्याच्या खटल्यातील वस्तुस्थितीला लागू केल्यास असे दिसून येईल की, मंजूर प्राधिकरणाने आपले मन लावून संबंधित लाच प्रकरणाला कारणीभूत ठरलेल्या अपूर्ण कामांच्या वादासंदर्भात खटल्याची नोंद पाहिली असती, तर परिणाम अगदी उलट झाला असता.

26. पहिल्या प्रकरणात, फिर्यादी आणि बचाव पक्ष या दोघांनीही निशाणी -12 खालील पुराव्यात सादर केलेल्या आदेश 19.08.2000 वर मोठ्या प्रमाणात विश्वास ठेवला आहे ज्यात तक्रारदाराला बीडीओ, करमाळा यांनी कार्यमुक्त केले आणि कुर्डूवाडीच्या बीडीओमध्ये रुजू होण्याचे निर्देश दिले. मात्र, आदेशानुसार तक्रारदार बीडीओ कुर्डूवाडी यांच्या कार्यालयात रुजू झाल्याचे या आदेशातून सिद्ध होत नाही.

27. डीडब्ल्यू-१, बीडीओ, कुर्डूवाडी यांच्या पुराव्यांवरून असे स्पष्ट होते की, तक्रारदार आपल्या कार्यकाळात कुर्डूवाडी येथील कार्यालयात रुजू झाले नाहीत. कार्यालयात रुजू न झाल्याने व अपूर्ण कामे पूर्ण करण्यासाठी तक्रारदाराला बजावण्यात आलेल्या निशाणी-१८ च्या खाली ०५.०८.२००० व निशाणी-४७ खाली १२.०१.२००१ रोजी कारणे दाखवा नोटीस सादर करून रेकॉर्डवर ठेवली. डीडब्ल्यू-१ ने निशाणी-४८ खालील मूळ कार्यवाही पुस्तकही रेकॉर्डवर सादर केले आहे, ज्यावरून तक्रारदार कुर्डूवाडीला कधीच उपस्थित नसल्याचे स्पष्ट पणे दिसून येते. ऑफिस आणि त्याच्या ऑफिसमध्ये मस्टर रोलसवर

कधीही स्वाक्षरी केली नाही. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे तक्रारदाराची कार्यालयीन फाईल ही निशाणी-२७ च्या खाली डीडब्ल्यू-१ ने रेकॉर्डवर ठेवली असून त्यावरून असे दिसून येते की, तक्रारदाराने ज्या प्रलंबित कामांसाठी त्यांना कार्यमुक्त करून रुजू होण्यास सांगितले होते, त्यापैकी एकही काम पूर्ण केले ले नाही, ज्यामुळे बीडीओ, कुर्डुवाडी यांनी त्यांना कारणे दाखवा नोटीस बजावली. हे इथेच थांबत नाही. निशाणी-२७ खालील 'ब' फाईल अर्थात कार्यालयीन फाईलमध्ये असेही दिसून आले आहे की, अपूर्ण प्रलंबित कामांच्या संदर्भात १९.०८.२००० पासून बीडीओ, कुर्डुवाडी कार्यालयात रुजू होण्यासंदर्भात तक्रारदाराने त्यांना बजावलेल्या कारणे दाखवा नोटीसला लेखी उत्तरे दिली. वरील पुराव्यांचा प्रथम विचार केला असता, तर तक्रारदाराच्या हेतूवर प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले असते म्हणून प्रतिवादीवर खटला चालविण्यास मंजूरी प्राधिकरण कधीच परवानगी देऊ शकले नसते. महत्त्वाची बाब म्हणजे पीडब्ल्यू-१ अर्थात मंजूरी प्राधिकरणाने स्वतः उलटतपासणीत तक्रारदाराची 'बी' फाईल म्हणजेच कार्यालयीन फाईल मंजूरी देण्यापूर्वी पाहिली नसल्याची कबुली दिली आहे.

28. वरील वरून हे स्पष्ट होते की, तक्रारदाराचा त्याच्याविरुद्ध कारवाई केलेल्या प्रतिवादी आणि बीडीओ, कुर्डुवाडी यांना खोट्या पद्धतीने अडकवण्याचा संशयास्पद हेतू होता आणि तो योग्य क्षणाची वाट पाहत होता. फिर्यादी यांना १९.०८.२००० रोजी करमाळा येथील बीडीओ कार्यालयातून परत पाठविण्यात आले होते, परंतु त्यांनी बीडीओ कार्यालय, कुर्डुवाडी येथील प्रलंबित कामे या कार्यालयात रुजू न होता पूर्ण केल्याचा खोटा दावा केल्याचे रेकॉर्डवरील पुराव्यांवरून स्पष्ट होते. तक्रारदार कधीही कुर्डुवाडी येथील बीडीओ कार्यालयात रुजू झाले नाहीत, तर प्रलंबित कामे पूर्ण केल्याचा दावा करण्याचा प्रश्नच उद्भवत नव्हता. कुर्डुवाडी येथील बीडीओ कार्यालयात रुजू झाल्याशिवाय तक्रारदाराला कधीही सुटकेचे पत्र किंवा दाव्याची कागदपत्रे मागता आली नसती. त्यामुळे न्यायालयासमोर सादर करण्यात आलेल्या वरील पुराव्यांच्या

पार्श्वभूमीवर या प्रकरणातील तक्रारदाराचे वर्तन प्रथमदर्शनी दुर्भावनापूर्ण आणि बेकायदेशीर आहे.

29. त्यामुळे या संदर्भात लाचलुचपत प्रतिबंधक विभागाने लाचलुचपत प्रतिबंधक विभागाच्या मागणीसाठी तक्रार दाखल करण्यासाठी एसीबी कार्यालयात जाण्यास होत असलेल्या दिरंगाईकडे लक्ष द्यायला हवे होते. १२.०१.२००१ रोजी पहिल्यांदा लाचेची सुरुवातीची मागणी करण्यात आली होती आणि शेवटची मागणी ०७.०२.२००१ रोजी करण्यात आली होती, तर १२.०१.२००१ ते ०७.०२.२००१ या संपूर्ण कार्यकाळात वाट पाहण्याचे कारण नव्हते.

30. फिर्यादी यांनी दिलेल्या माहितीनुसार, वरील कालावधीत चार विशिष्ट मागण्या करण्यात आल्या. त्यामुळे चार मागण्या करूनही जवळपास महिनाभर वाट पाहणे सरकारी खटल्यासाठी घातक आहे. कारण तक्रारदाराला ०७.०२.२००१ पर्यंत वाट पाहण्याचे स्पष्ट कारण होते. बचाव पक्षाने डीडब्ल्यू-२ आणि डीडब्ल्यू-३ च्या पुराव्यांद्वारे हे कारण सिद्ध केले आहे. 'नटरंगी नार' या चॅरिटी शोच्या पाच तिकीट पुस्तिका तक्रारदाराला विक्रीसाठी दिल्या होत्या आणि विकलेल्या तिकिटांचे पैसे तक्रारदाराकडून गोळा करणे आवश्यक होते, असे रेकॉर्डवर आले आहे. ०७.०२.२००१ रोजी चॅरिटी शो चे आयोजन करण्यात आले होते व दुसऱ्या दिवशी विक्री झालेल्या तिकिटांची रक्कम गोळा करण्यासाठी कार्यालयीन वेळेनंतर कार्यालयात आले.

31. सापळ्याच्या दिवशी म्हणजे ०८.०२.२००१ रोजी प्रतिवादी मंजूर रजेवर होता आणि आदल्या दिवशी झालेल्या चॅरिटी शोच्या विकलेल्या तिकिटांचे पैसे गोळा करण्यासाठी तो कार्यालयीन वेळेनंतर सायंकाळी आपल्या सहकाऱ्यांना भेटण्यासाठी कार्यालयात आला होता. प्रतिवादी १९.०१.२००१ ते ०७.०२.२००१ या कालावधीत मंजूर रजेवर होता, असे रेकॉर्डवर आले आहे. प्रतिवादीच्या बचावाला डीडब्ल्यू -2 आणि

डीडब्ल्यू -3 च्या तोंडी पुराव्यांद्वारे योग्य पुष्टी मिळाली आहे. डीडब्ल्यू-२ आणि डीडब्ल्यू-३ हे कुर्डुवाडी येथील बीडीओ कार्यालयातील तक्रारदाराचे कार्यालयीन सहकारी असून त्यांना तिकीट विक्रीसाठी तिकीट पुस्तिकाही देण्यात आल्या होत्या आणि त्यांनी ०८.०२.२००१ रोजी प्रतिवादीची भेट घेऊन विक्री झालेल्या तिकिटांची रक्कम व वापरात नसलेल्या तिकिटपुस्तिका त्यांना सुपूर्द केल्या होत्या. तसेच सापळा पूर्व पंचनामा व सापळा पळापश्चात पंचनाम्यादरम्यान सापळ्याची रक्कम वगळता तक्रारदाराने स्वतंत्रपणे वाहून नेलेली रोख रक्कम दोन्ही पंचनाम्यात नोंदविल्याप्रमाणे रु.७५८/- इतकी असल्याचे दिसून येते. हे विचित्र आहे कारण ते असे होऊ शकत नव्हते. सापळा नंतरच्या पंचनाम्यात कमी प्रमाणात रक्कम प्रतिबिंबित व्हायला हवे होते.

32. निशाणी-२४ व निशाणी-२५ खालील संबंधित पंचनामा पाहिल्यास वरील फिर्यादी प्रकरण लक्षात घेता तक्रारदाराने आपल्यासोबत असलेल्या रकमेतून कॅन्टीन कॅशियरला रु.१० भरले हे मान्य करता येणार नाही. किंबहुना यामुळे फिर्यादी खटला पूर्णपणे खोटा ठरतो. पीडब्ल्यू-३ अर्थात पंच साक्षीदाराच्या अधिक पुराव्यांवरून असे दिसून आले आहे की, छापा टाकणारी पार्टी त्याच्यासोबत कॅन्टीनच्या बाहेर होती आणि तक्रारदाराचा सिग्नल मिळाल्यानंतरच त्यांनी घटनास्थळी धाव घेतली. कारण सिग्नलनंतर बाहेर असलेल्या छापा टाकणाऱ्या पथकाने तसेच तो व मेटकरी यांनी घटनास्थळी धाव घेतली, हे खरे आहे, असे उत्तर पीडब्ल्यू-३ ने दिले आहे. पंच साक्षीदार आणि छापा टाकणारा पक्ष हे कॅन्टीनच्या बाहेर उपस्थित होते, हे यावरून स्पष्ट होत असल्याने हा पुरावा भक्कम होत आहे.

33. यामुळे निशाणी-२५ खालील पोस्टट्रॅप पंचनाम्यावर गंभीर विसंगती आणि प्रश्न उपस्थित होतात. शेवटी, अभियोजन खटल्याच्या विरोधात सर्वात महत्वाचा पुरावा म्हणजे प्रमाणित निशाणी-४९ च्या खाली पुराव्यात ठेवलेल्या लॉग बुकची प्रत. हा लॉग पुस्तकात बीडीओमधील सरकारी वाहनांची हालचाल नमूद केली आहे, कुर्डुवाडी

कार्यालयासह भेटीचा तपशील, वेळ इ. कुर्डुवाडीयेथील बीडीओ अर्थात डीडब्ल्यू-१ ने स्वतः मूळ लॉग बुक पुराव्यानिशी रेकॉर्डवर ठेवले आहे. १२.०१.२००१ रोजी बीडीओ, कुर्डुवाडी हे सकाळी ०७.०० वाजता कामानिमित्त सोलापूरला रवाना झाले व १३.०१.२००१ रोजी ०२:०० वाजता कुर्डुवाडीयेथे त्या कार्यालयाच्या अधिकृत जीपने परतले. त्यानंतर दिनांक १६.०१.२००१ रोजी लॉग बुक एन्ट्रीमध्ये बीडीओ, कुर्डुवाडी आणि प्रतिवादी निघून गेल्याचे दिसून आले आहे. सोलापूर सकाळी सात वाजता कामानिमित्त निघाला आणि रात्री १०.०० वाजता परत आला. त्यानंतर दिनांक २३.०१.२००१ ची नोंद लॉगमध्ये पुन्हा एकदा ते कुर्डुवाडीहून सकाळी ८ वाजता निघाले आणि काम आटोपून रात्री ११ वाजता परत आले. अशीच ३०.०१.२००१ ची लॉग बुक नोंद आहे. लॉग बुकमधील प्रत्येक नोंदीवर बीडीओची स्वाक्षरी असते. त्यामुळे तक्रारदाराने केलेल्या प्राथमिक मागणीच्या सर्व तारखांना बीडीओ, कुर्डुवाडी आणि कुर्डुवाडी पंचायतीतील त्यांच्या कार्यालयात प्रतिवादी कधीच उपस्थित नव्हते समिती आणि यामुळे तक्रारदाराचे प्रकरणाच्या सत्यतेबद्दल गंभीर शंका उपस्थित होते. तक्रारदाराने आरोप केलेली कहाणी निशाणी-१६ म्हणजे २३.०१.२००१ रोजी च्या प्राथमिक मागणीबाबत प्रतिवादीने बीडीओला दिलेली कागदाची हस्तलिखित चिट अपयशी ठरते. विशेष म्हणजे फिर्यादी पक्षाने निशाणी-१६ संदर्भात बचाव पक्षाचे साक्षीदार डीडब्ल्यू-१ अर्थात बीडीओ, कुर्डुवाडी यांना तसे विचारले नाही.

34. वरील निरीक्षणे व निष्कर्ष लक्षात घेता असे स्पष्ट होते की, अशा भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणांमध्ये वैधानिक अधिकाऱ्यांनी अत्यंत सावधगिरी बाळगून प्रत्येक वस्तुस्थितीची बारकाईने छाननी करणे आवश्यक आहे. एखाद्या प्रकरणात आरोपी रेकॉर्डवर ठेवलेल्या उपलब्ध पुराव्यांमुळे गंभीर पूर्वग्रह असल्याचे दर्शविण्यास सक्षम असेल, तर त्यास अधिक प्रमाणात काळजी आणि सावधगिरी बाळगण्याची आवश्यकता आहे. अशी परिस्थिती येथे आहे.

35. सध्याच्या प्रकरणात तक्रारदाराच्या 'ब' फाईलचा भाग असलेले वरील चर्चा केलेले पुरावे मंजूरी प्राधिकरणाने पाहिले असते तर निकाल वेगळा लागला असता, असे स्पष्टपणे दिसून येते. सध्याच्या प्रकरणातील वस्तुस्थिती स्पष्टपणे सूचित करते की मंजूरी प्राधिकरणाने मनाचा वापर केला नाही कारण म्हणूनच मंजूरी आदेशात जे नमूद केले आहे ते सध्याच्या प्रकरणात रेकॉर्डवर ठेवलेल्या आणि बचाव पक्षाने सिद्ध केलेल्या वास्तविक वस्तुस्थितीचे खरे प्रतिबिंब नाही.

36. प्रतिवादी -आरोपीला त्यामुळे खटल्याला सामोरे जावे लागण्याची आणि या अपिलाच्या निकालाची प्रदीर्घ प्रतीक्षा होण्याची दुर्दैवी परिस्थिती निर्माण झाली आहे, परंतु अन्विक्षा न्यायालयाच्या निर्णयामुळे तो या प्रकरणाच्या मंजूरीचा मुद्दा आणि गुणवत्तेच्या मुद्द्यावर निर्दोष सुटला आहे. रेकॉर्डवरील वस्तुस्थिती आणि पुराव्यांवरील वरील चर्चेच्या आधारे, सुरुवातीच्या मागणीचा मुद्दा, त्याऐवजी मागण्या, हेतूचा मुद्दा, कायदा अंमलबजावणी यंत्रणेकडे (एसीबी) जाण्यास झालेला विलंब, सापळा प्रसंग, सापळापूर्व आणि सापळानंतरचे पंचनामे यामुळे सरकारी पक्षापुढे अनेक प्रश्न अनुत्तरित राहतात, ज्यांची उत्तरे निर्दोष मुक्ततेच्या निर्णयाने मिळतात. ०८.०३.२००४ रोजीचा निकाल हा सुयोग्य आणि सबळ निर्णय आहे जो फिर्यादी खटल्यातील गंभीर त्रुटी अधोरेखित करतो. त्यामुळे हा निर्णय कायम ठेवण्यास पात्र आहे. तो तसा कायम ठेवला.

37. महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध रमेश खंडू साळवे Criminal Appeal No. 372 of 2006 decided on 05.03.2021 या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निर्णयातील परिच्छेद क्रमांक २० ते २१ (कोरम : के. आर. श्रीराम जे.) उद्धृत करू इच्छितो; ज्यामध्ये सर्वोच्च न्यायालयाचे निर्णय जे खटल्याच्या वस्तुस्थितीशी थेट संबंधित आहेत ते मान्यतेने उद्धृत केले जातात. परिच्छेद क्र.२० ते २१ खालीलप्रमाणे आहेत:-

"20. घुरे लाल विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालय, निर्दोष मुक्ततेविरोधात दाखल केलेल्या याचिकेवर सुनावणी करताना अपीलीय न्यायालयाने लक्षात घ्यावयाच्या बाबींचा विचार केला आहे. या निकालातील परिच्छेद क्रमांक ७२ व ७३ खालीलप्रमाणे आहेत.

72. वरील प्रकरणांतून खालील तत्त्वे समोर येतात.

1. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम ३७८ आणि ३८६ अन्वये निर्दोष मुक्ततेविरोधात अपीलीय न्यायालय अपीलीय न्यायालय पुराव्यांचा आढावा घेऊ शकते. पुराव्यांचे पुनरावलोकन करण्याचे त्याचे अधिकार व्यापक आहेत आणि अपीलीय न्यायालय रेकॉर्डवरील संपूर्ण पुराव्यांचे पुनरावलोकन करू शकते. वस्तुस्थिती आणि कायदा या दोन्ही संदर्भात अन्विक्षा न्यायालयाच्या निकालाचा आढावा घेऊ शकतो.

2. जोपर्यंत गुन्हा सिद्ध होत नाही तोपर्यंत आरोपीला निर्दोष मानले जाते. अन्विक्षा न्यायालयासमोर असताना आरोपीने हा अंदाज व्यक्त केला होता. अन्विक्षा न्यायालयाने निर्दोष मुक्तता केल्याने तो निर्दोष असल्याचा समज बळकट झाला आहे.

3. अन्विक्षा न्यायालयाच्या निर्णयाचे योग्य वजन आणि विचार केला पाहिजे. साक्षीदाराच्या विश्वासार्हतेचा प्रश्न निर्माण झाल्यास हे विशेषतः खरे आहे. उच्च न्यायालयाने पुराव्यांबाबत वेगळी भूमिका घेणे पुरेसे नाही. ट्रायल कोर्ट चुकीचे होते, असे म्हणण्यामागे ठोस आणि सबळ कारणेही असावीत.

73. वरील बाबींच्या अनुषंगाने उच्च न्यायालय आणि इतर अपिलीय न्यायालयांनी अन्विक्षा न्यायालयाच्या निर्दोष मुक्ततेला रद्द बातल ठरवणार असल्यास किंवा अन्यथा अडथळा आणणार असेल तर निर्णयांच्या संख्येने निश्चित केलेल्या तत्त्वांचे अनुसरण केले पाहिजे:

1. अपीलिय न्यायालय केवळ अन्विक्षा न्यायालयाने केलेली निर्दोष मुक्तता रद्द करू शकते किंवा अन्यथा अडथळा आणू शकते जर त्याच्याकडे तसे करण्यामागे "खूप ठोस आणि सबळ कारणे" असतील.

अशी अनेक उदाहरणे समोर येतात ज्यात अपिलीय न्यायालयाकडे अन्विक्षा न्यायालयाचा निर्णय रद्द करण्याची "खूप ठोस आणि सबळ कारणे" असतील. "खूप भरीव आणि सबळ कारणे" अस्तित्वात आहेत जेव्हा:

- i) वस्तुस्थितीसंदर्भात अन्विक्षा न्यायालयाने दिलेला निष्कर्ष अत्यंत चुकीचा आहे;
- ii) अन्विक्षा न्यायालयाचा निर्णय कायद्याच्या चुकीच्या दृष्टिकोनावर आधारित होता;
- iii) ट्रायल कोर्टाच्या निर्णयाचा प्रमाद होण्याची शक्यता
- iv) पुराव्यांचा व्यवहार करताना अन्विक्षा न्यायालयाचा संपूर्ण दृष्टिकोन पूर्णपणे बेकायदेशीर होता;
- v) अन्विक्षा न्यायालयाचा निर्णय स्पष्टपणे अन्यायकारक आणि अवाजवी होता;
- vi) ट्रायल कोर्टाने पुराव्यांकडे दुर्लक्ष केले आहे किंवा भौतिक पुराव्यांचा चुकीचा अभ्यास केला आहे किंवा बॅलेस्टिक तज्ञाचा मृत्यूपूर्व घोषणा/ अहवाल इत्यादी भौतिक कागदपत्रांकडे दुर्लक्ष केले आहे.
- vii) ही यादी उदाहरणात्मक असून, परिपूर्ण नाही.

2. अपीलिय न्यायालयाने नेहमीच अन्विक्षा न्यायालयाच्या निष्कर्षांना योग्य वजन दिले पाहिजे आणि विचार केला पाहिजे.

3. जर दोन वाजवी मतांपर्यंत पोहोचता आले - एक म्हणजे निर्दोष मुक्तता आणि दुसरे दोषसिद्धीपर्यंत - उच्च न्यायालये/ अपिलीय न्यायालयाने आरोपीच्या बाजूने निकाल देणे आवश्यक आहे.

मुरलीधर आणि ओआरएस वि. कर्नाटक राज्य सह इतर अनेक निकालांमध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने. जोपर्यंत अन्विक्षा न्यायालयाने काढलेले निष्कर्ष पूर्णपणे चुकीचे किंवा कायद्याच्या चुकीच्या दृष्टिकोनावर आधारित असल्याचे सिद्ध होत नाही किंवा असे निष्कर्ष उभे राहू दिले जात नाहीत, तोपर्यंत त्यांच्यावर गंभीर अन्याय होण्याची शक्यता आहे, असे म्हटले आहे. अपिलीय न्यायालयाने अन्विक्षा न्यायालयाच्या निष्कर्षात हस्तक्षेप करू नये. केवळ पुराव्यांचे पुनर्मूल्यांकन आणि पुनर्विचार करण्याबाबत अपिलीय न्यायालय वेगळे मत घेण्यास इच्छुक असल्याने, अन्विक्षा न्यायालयाने घेतलेले मत संभाव्य दृष्टिकोन असेल तर निर्दोष मुक्ततेच्या निर्णयात हस्तक्षेप करणे योग्य नाही, असेही सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे.

आपण हेदेखील लक्षात ठेवले पाहिजे की प्रतिवादीच्या बाजूने निर्दोष असल्याचा अंदाज आहे आणि ट्रायल कोर्टाने त्याच्या बाजूने दिलेल्या निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशामुळे अशा गृहीतकाला बळ मिळते.

रमेश बाबूलाल दोशी विरुद्ध गुजरात राज्य या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, जर अपिलीय न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, दोषमुक्तीचा आदेश अजिबात टिकवता येणार नाही कारण अपिलीय न्यायालयाला हा आदेश स्पष्टपणे चुकीचा, स्पष्टपणे चुकीचा किंवा स्पष्टपणे टिकाऊ वाटत नाही, तर अपिलीय न्यायालय स्वतःच्या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी पुराव्यांचे पुनर्मूल्यांकन करू शकते. दुसऱ्या शब्दांत, जर अपिलीय न्यायालयाला असे आढळले की अन्विक्षा न्यायालयाच्या आदेशात काहीही चुकीचे किंवा स्पष्टपणे चुकीचे नाही, तर अपील न्यायालयाने पुराव्यांचे

पुनर्मूल्यांकन करण्याची आणि स्वतःच्या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्याची देखील आवश्यकता नाही.

21. मला या निकालात काहीही चुकीचे, स्पष्टपणे चुकीचे किंवा स्पष्टपणे अयोग्य वाटत नाही. रेकॉर्डवर उपलब्ध असलेल्या पुराव्यांवरून आरोपींवर लावण्यात आलेल्या आरोपाला पुष्टी देणारे काहीही नाही.

22. निर्दोष मुक्तता होते आणि त्यामुळे आरोपींच्या बाजूने दुहेरी अंदाज बांधला जातो. पहिली गोष्ट म्हणजे फौजदारी न्यायशास्त्राच्या मूलभूत तत्त्वानुसार आरोपीला उपलब्ध असलेला निर्दोषपणाचा अंदाज असा की, सक्षम न्यायालयाकडून दोषी सिद्ध झाल्याशिवाय प्रत्येक व्यक्ती निर्दोष मानली जाईल. दुसरं म्हणजे, आरोपीची निर्दोष मुक्तता झाल्यानंतर तो निर्दोष असल्याचा अंदाज अन्विक्षा न्यायालयाकडून अधिक योग्य, पुष्टी आणि बळकट केला जातो. आरोपींची निर्दोष मुक्तता करताना ट्रायल कोर्टाने सरकारी पक्ष आपली बाजू सिद्ध करण्यात अपयशी ठरल्याचे योग्यच निरीक्षण नोंदवले."

38. परिणामी फौजदारी अपील अयशस्वी होते आणि फेटाळले जाते.

मिलिंद एन. जाधव, जे.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X